

12. ВАХАЗІЙ, М. (1994) Komunizm na sud istoriyi — Communism in the judgment of history, *Chornomorski novyny — The Black Sea news*. 88. p. 1 (in Ukrainian).
13. НОХІН, В. (1996) Pry vladi, yak i ranishe, komunisty — The government as before belongs to the Communists. *Kotovskі visti — The news of Kotovsk*. 24. p. 1 (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 25 жовтня 2014 р.

УДК 94(47+57):316.343.652

О. А. Шановська

ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІАЛЬНУ ПОЗИЦІЮ РАДЯНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Одеський національний політехнічний університет,
проспект Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна

Шановська Олена Андріївна, к. і. н., доц., доцент кафедри політології, e-mail: shanovskaya@mail.ru

АНОТАЦІЯ

У статті реконструюється напряму залежна від ідеологічної парадигми офіційна концепція соціальної структури населення СРСР. Подаються уявлення про соціальну роль інтелігенції радянських науковців, які розділяли пафос відданості справі комуністичного будівництва. Представлено позиції вітчизняних і зарубіжних вчених, що викривають реальне становище інтелігенції у радянській системі суспільних відносин. Інтелегенція розглядається як складне поліструктурне утворення з ієрархією соціальних позицій і впливів на суспільно-політичні процеси. Доводиться, що радянська класова «тричленна формула» не дає релевантного уявлення про соціальну структуру, оскільки не враховує роль влади й ідеології в її формуванні та не відображає головного місця у моноцентричній політичній системі партійно-державної номенклатури, належність до якої обумовлювала привілейоване становище у суспільстві.

Ключові слова: радянська інтелігенція; інтелектуали; соціальна позиція; соціальна стратифікація; радянське суспільство.

Е. А. Шановская

К ВОПРОСУ О СОЦИАЛЬНОЙ ПОЗИЦИИ СОВЕТСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ

Одесский национальный политехнический университет,
проспект Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина

Шановская Елена Андреевна, к. и. н., доц., доцент кафедры политологии, e-mail: shanovskaya@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В статье реконструируется напрямую зависящая от идеологической парадигмы официальная концепция социальной структуры населения СССР. Отображаются представления о социальной роли интеллигенции советских исследователей, которые разделяли пафос преданности делу коммунистического строительства. Представляются позиции отечественных и зарубежных ученых, которые раскрывают реальное положение интеллигенции в советской системе общественных отношений. Интеллигенция рассматривается как сложное полиструктурное образование с иерархией социальных позиций и влияний на общественно-политические процессы. Приводятся доказательства того, что советская классовая «трехчленная формула» не дает релевантного представления о социальной структуре, поскольку не учитывает роль власти и идеологии в ее формировании и не отображает главного места в моноцентричной политической системе партийно-государственной номенклатуры, принадлежность к которой обуславливала привилегированное положение в обществе.

Ключевые слова: советская интеллигенция; интеллектуалы; социальная позиция; социальная стратификация; советское общество.

O. A. Shanovska

**ON THE ISSUE OF THE SOCIAL POSITION
OF THE SOVIET INTELLIGENTSIA**

Odessa National Polytechnic University,
1 Shevchenko Avenue, Odesa, 65044, Ukraine

Shanovska Olena Andriyivna, PhD in History, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of political science, e-mail: shanovskaya@mail.ru

ABSTRACT

The author reconstructs the official concept of the social structure of the USSR population. The concept directly depends on the ideological paradigm. The paper depicts notions of social role of Soviet intelligentsia researchers who shared the enthusiasm of devotion to communist construction. The positions of domestic and foreign scientists are presented, revealing the real state of the intelligentsia in the Soviet system of social relations. Intelligentsia is regarded as a complex polystructural formation with the hierarchy of social positions and influences on political processes. We present evidence, that the Soviet class «tripartite formula» does not give a relevant picture of the social structure, since it does not take into account the role of state power and ideology in its formation, and does not display the main place in the monocentric political system of the party-state nomenclature, belonging to which caused a privileged position in society.

Key words: Soviet intelligentsia; intellectuals; social position; social stratification; Soviet society.

Проблемний характер теми обумовлений дискусіями навколо визначення поняття «інтелігенція» та недостатньою науковою розробкою питання структури радянського соціуму. Має рацію сучасна дослідниця Н. О. Лаас, коли говорить, що загалом не розробленим у вітчизняній історіографії залишається питання соціальної стратифікації радянського суспільства. Традиційна радянська класифікаційна система видається застарілою, а новий сучасний варіант перебуває в стадії розробки [1, с. 457]. Зосередимося на суті проблеми та спробуємо визначити місце або становище інтелігенції у радянській системі суспільних відносин та її ставлення до соціальної реальності, тобто її соціальну позицію.

За офіційною радянською концепцією суспільство поділялося на класи, які відрізнялися своїм відношенням до засобів

виробництва та класовою свідомістю. Класи визначалися по відношенню до двох форм власності — державної та колгоспно-кооперативної, визнаних за Конституціями СРСР 1936 р. і 1977 р.

Провідне становище у системі соціалістичних суспільних відносин займав робітничий клас, що був «не обтяжений» приватною власністю на засоби виробництва і відрізнявся високим рівнем свідомості та політичної активності.

Селянство, за офіційною трактовкою, — найчисленніший, але ненадійний клас, якому була притаманна двоїста соціально-економічна природа — як дрібних приватних власників і як трударів. Кооперування селянства в умовах соціалізму на основі колективної праці і спільного володіння засобами виробництва ліквідувало його роздробленість і відокремленість, змінило ідеологію та психологію дрібних товаровиробників, наблизило їх до робітничого класу [2, с. 95].

Інтелігенція розумілася як суспільний прошарок, якому притаманна соціальна та політична неоднорідність, строкатість ідейних поглядів в силу того, що різні її представники відстоюють інтереси певних класів задля потреби продажу продуктів своєї інтелектуальної праці [3, с. 405].

В основі офіційного розподілу класів був ленінський підхід. Зокрема, у роботі «Великий почин» та в інших працях В. І. Ленін сформулював свій погляд на визначення місця класів та інтелігенції у соціально-класовій структурі суспільства. Він зауважив, що класи, соціальні верстви і групи розрізняються за їхнім місцем у системі суспільного виробництва та за роллю у суспільній організації праці. На противагу пролетаріату — «найбільш сильному і самому передовому, організованому, згуртованому класу цивілізованого суспільства», буржуазна інтелігенція, яку складають люди «розумової праці... на відміну від представників фізичної праці», не має свого визначеного відношення до засобів виробництва, не має статусу класу [4, с. 77–91].

Класова «тричленна формула» отримала конституційне оформлення після проголошення Й. Сталіним 25 листопада 1936 року у доповіді на VIII надзвичайному всесоюзному з'їзді рад «Про проект Конституції Союзу РСР» про ліквідацію експлуататорських класів і створення у Радянському Союзі соціалістичного суспільства, яке складається з двох дружніх

класів — робітників і селян, а також прошарку інтелігенції. Інтелігенція (інженерно-технічні робітники, працівники культури і службовці загалом) трактувалася ним як трудова, переважну більшість її становлять вихідці з робітничого класу і селянства, вона служить трудовому народу і наділена рівними правами з робітниками та селянами у всіх сферах господарського, політичного, суспільного, культурного життя [5, с. 9, 25].

Сталінська характеристика радянського суспільства сприймалася як незаперечна істина і в період так званого «розвинутого соціалізму», коли панувала концепція про нову соціальну структуру суспільства, що утворилася з перемогою соціалізму в СРСР і складалася з двох дружніх класів — робітничого класу та колгоспного селянства й особливої соціальної верстви, кровно зв'язаної з цими класами, — народної інтелігенції. Соціалістична інтелігенція розглядалася як невід'ємна складова нової соціальної й інтернаціональної спільності людей — радянського народу.

Для підтвердження офіційної схеми соціальної структури, як і раніше, у радянських виданнях наводилися дані статистики [6, с. 20].

Зміна класової структури радянського суспільства (у відсотках до всього населення)

	1913	1924	1928	1939	1959	1970	1987
Робітники та службовці	17,0	14,8	17,6	50,2	68,3	79,5	88,0
У тому числі робітники	14,6	10,4	12,4	33,7	50,2	57,4	61,8
Колгоспне селянство і кооперовані кустарі*	1,3	2,9	47,2	31,4	20,5	12,0	
Селяни-одноосібники і некооперовані кустарі	66,7	75,4	74,9	2,6	0,3		
Буржуазія, поміщики, торговці і кулаки	16,3	8,5	4,6				

Однією з найпоширеніших залишалася ідеологема про вищість (моральну та за політичною свідомістю) робітничого класу

* Кооперовані кустарі, тобто члени артіль промкооперації, разом з непрацюючими членами родини становили: 1924 р. — 0,5 %, 1928 р. — 1,2 %, 1939 р. — 2,3 % населення. З 1959 р. включаються в число робітників і службовців у зв'язку з передачею артіль промкооперації в систему державних підприємств.

су як нібито гегемона і його безумовні переваги над усіма, у тому числі й над селянством, а особливо над освіченим прошарком суспільства — інтелекцією. Принцип політизації й ідеологічної вимірності, що домінував у визначенні морального змісту та соціального значення терміну «інтелекція», позначився у широкому використанні у суспільствознавчій літературі поряд із поняттям «радянська інтелекція» близького до нього поняття «інтелекція соціалістичного суспільства» (малося на увазі передусім радянське суспільство), тим самим підкреслювалася принципова відмінність інтелекції СРСР, її винятковість.

Провідні радянські науковці (Ю. О. Курносів, Л. І. Ткачова, Г. С. Брега, В. С. Семенов, Ю. І. Ширяєв) до інтелекції відносили не всіх осіб розумової праці, а лише спеціалістів народного господарства і культури, виключаючи ту частину службовців, праця яких не вимагала високої кваліфікації і була працею обслуговування. Однак офіційна радянська статистика включала до осіб, які зайняті переважно розумовою працею, працівників обслуговування — продавців, завідуючих базами і складами, експедиторів та ін. Науковці вказували на необхідність диференціювати службовців на інтелекцію та службовців-неспеціалістів.

У радянських наукових виданнях основна соціальна функція інтелекції визначалася як «активна боротьба за ідеали робітничого класу, за соціалізм і комунізм», яка здійснювалася за трьома основними напрямками: організаторським (виконання безпосередніх професійних функцій), ідейно-виховним і культурно-просвітницьким [7, с. 89–90].

Примітно, що у другій половині 80-х років провідні науковці зауважували, що оскільки соціалістична інтелекція разом із робітниками та селянами володіє загальнонародними засобами виробництва, вона перестає займати хитке проміжне положення між класами і стає рівноправною соціальною групою суспільства [7, с. 81–82].

Офіційна радянська ідеологія стверджувала, що у СРСР засоби виробництва — це соціалістична власність, її вищою формою є державна власність, продуктивні сили належать в СРСР не приватним власникам, а державі, відповідно у радянському суспільстві немає експлуататорського класу, немає і не може

бути еліти, яка є атрибутом антагоністичного суспільства. У партійних документах наголошувалося, що керівний шар у соціалістичному суспільстві — нерозривна частина народу.

Одним із перших, хто піддав різкій критиці проголошену комуністичною владою тезу про відсутність у радянському суспільстві експлуататорського класу і пояснив широким масам, що приховується за соціалістичною пропагандою «спільного керівництва» та «спільної колективної власності», був югославський письменник, дисидент Мілован Джилас. У праці «Новий клас. Аналіз комуністичної системи» (1957 р.) він показав, що після 1917 р. вкрай вузький прошарок професійних революціонерів-більшовиків, які склали апарат партії, поступово перетворився на новий правлячий клас політичної бюрократії. Він зазначав: «Коли в 1936 році Сталін, приурочивши це до прийняття нової радянської Конституції, проголосив, що в СРСР немає більше експлуататорських класів, насправді був завершений вже процес не тільки знищення капіталістів та інших класів колишньої системи, а й сформований клас, не бачений ще до відтоді в історії» [8, с. 198].

Теорія «нового класу» (або «правлячого класу») знайшла подальшу ґрунтовну розробку у праці «Номенклатура» Михайла Восленського — історика, міжнародного діяча, який у 1976 році за свої погляди був позбавлений радянського громадянства. За глибоке аналітичне дослідження номенклатури М. Восленського називають корифеєм соціології радянського суспільства. В його визначенні, номенклатура і є той «горезвісний «один із загонів інтелігенції», який «професійно займається управлінням» і поставлений «в дещо особливе становище по відношенню до тих, хто зайнятий виконавчою працею» [6, с. 110].

У радянській теорії питання соціальних відмінностей у становищі людей пов'язувалося з характером праці, рівнем освіти та кваліфікацією. Порівняння проводилося і з урахуванням умов праці, і за галузевим принципом. Представлені у радянській історіографії розподіли інтелігенції досить чітко визначають її професійні групи, однак радянські вчені не виділяли церковну інтелігенцію, що пояснюється пануючими ідейно-політичними орієнтирами. Тим більше не йшла мова про диференціацію інтелігенції за її відносинами з владою.

Відповідно до характеру праці у системі суспільного виробництва виділялися такі соціально-професійні загони (верстви) інтелекції:

- 1) виробнича або інженерно-технічна інтелекція;
- 2) науково-технічна інтелекція;
- 3) медична інтелекція;
- 4) педагогічна інтелекція;
- 5) адміністративна або управлінська інтелекція;
- 6) мистецька (творча) або художня інтелекція;
- 7) культурно-освітня інтелекція;
- 8) військова інтелекція [9, с. 5–6].

За ступенем кваліфікації розумової праці у радянській соціологічній літературі виділялися чотири соціальні шари інтелекції:

«I — робітники кваліфікованої розумової управлінської праці (керівники виробничих колективів, громадських і державних організацій);

II — робітники висококваліфікованої розумової праці (вчені, викладачі вузів, конструктори і т. д.);

III — творча інтелекція (діячі літератури та мистецтва);

IV — робітники кваліфікованої розумової праці (технологи, вчителі, лікарі та ін.), тобто інтелекція масових професій» [10, с. 90–91].

Радянські історики пропонували свої підходи до структурування інтелекції, які також відповідали офіційній класовій парадигмі. За сталою радянською традицією Ю. О. Курносів поділив інтелекцію за участю у суспільному виробництві на дві великі групи. Першу групу представляла виробнича інтелекція, яка працювала у галузях матеріального виробництва та безпосередньо брала участь у створенні матеріальних благ. Найбільш значні за кількістю професійні загони виробничої інтелекції — інженерно-технічні працівники промисловості та спеціалісти сільського господарства.

Інша група була зайнята у невиробничих галузях. Найбільший загін інтелекції, що працював у невиробничій сфері, традиційно становили вчителі. Інші значні за кількістю загони другої групи — лікарі та середній медичний персонал, які також безпосередньо не створювали матеріальні блага. Ю. О. Курносів виділив науковців як найбільш кваліфіковану

частину інтелігенції. Він зауважив, що така група інтелігенції, як економісти, плановики та статисти, працювали і в матеріальному виробництві, і в невиробничій сфері [11, с. 45–46].

В. І. Астахова звернула увагу на те, що всередині інтелігентської верстви міститься велика кількість професійних груп, більш значна, ніж у робітників і селян, і диференційоване за життєвим рівнем, освітою, характером соціальних функцій і т. ін. Розглядаючи інтелігенцію як поліструктурний елемент радянського суспільства, дослідниця зауважила, що всі структурування та групування інтелігенції у значній мірі відносні, межі їх вельми розмиті та нерідко переплітаються між собою.

Взявши в якості критерію диференціації функціональні обов'язки її окремих загонів, В. І. Астахова поділила інтелігенцію на три великі групи, при цьому порядок визначила відповідно їхньому чисельному співвідношенню. Першу групу склали представники науково-технічної інтелігенції, яких об'єднувала безпосередня участь у виробництві. Другу групу представляла науково-культурна інтелігенція, яка формувала розумове, моральне та фізичне обличчя радянської людини, а також безпосередньо обслуговувала населення і регулювала взаємовідносини людей. Третю групу складала художня інтелігенція, що створювала духовні цінності [12, с. 21–22].

Радянські дослідники також розподіляли інтелігентську верству на міську та сільську і виділяли всередині кожної чотири підгрупи: фахівці вищої кваліфікації, які мали вчені ступені та звання; високої кваліфікації, які мали вищу освіту; середньої кваліфікації (фахівці з середньою спеціальною освітою); рядової кваліфікації — «практики» [12, с. 27].

З 1990-х років вітчизняні вчені відійшли від класової парадигми і стали використовувати наукові підходи до визначення соціальної структури СРСР. Сучасні дослідники суспільно-гуманітарного циклу розвивають ідеї в руслі теорії правлячої номенклатури. В історіографії домінує погляд на соціальну стратифікацію радянського суспільства як таку, що склалася в цілому на початку 40-х років і фактично залишалася без змін впродовж наступних десятиліть. Система владних відносин забезпечувала економічні та політичні інтереси партійно-радянської номенклатури. Поряд із поняттям номенклатури

використовуються також такі терміни, як еліта, правлячий клас, «новий клас», партократи тощо.

На підміну соціально-професійних критеріїв політико-ідеологічними сурогатами вказують сучасні соціологи, характеризуючи радянську систему соціальної стратифікації. Зокрема Г. В. Дворецька говорить про те, що офіційна радянська концепція оперувала фактично лише одним критерієм — відносинами власності, побіжно доповнюючи його критерієм характеру праці, між тим, як наявність влади, величина і способи отримання доходів зовсім не бралися до уваги. Так само, як і М. Восленський, дослідниця зауважує, що у той час, як у радянському суспільстві панувало утопічне уявлення про однакові шанси соціального просування для всіх, незалежно від походження, національності, партійності тощо, в дійсності існувала нерівність становища різних груп, реальні соціальні суперечності [13].

Широко відомою у наукових колах є модель соціальної стратифікації, запропонована на початку 90-х років провідним соціологом, академіком Т. І. Заславською. Дослідниця розподілила радянське суспільство на три групи — вищий клас, нижчий клас і соціальний прошарок між ними. Вищий клас — це номенклатура, яку складали вищі верстви партійної, господарської, державної, військової бюрократії, відомі представники науково-технічної інтелігенції. Номенклатура — повновладний господар суспільства, розпорядник (реально — колективний), власник більшої частини національного надбання, непропорційно велику частину якого вона витрачала на себе. Частка багатства, яке привласнювалося вищим класом, характеризувалося не рівнем зарплати, а насамперед — широким набором матеріальних і соціальних благ, що отримувалися безкоштовно або за номінальну плату (і були недоступні іншим верствам) [14, с. 5].

До нижчого класу відносилися наймані працівники: робітники, колгоспники, масова інтелігенція, службовці. Як говорить Т. І. Заславська, межі нижчого класу в значній мірі збігалися з часто використовуваним газетним кліше «трудящі» (з якими зустрічалася, про які піклувалася, але до складу яких не входила номенклатура). Трудящі складали єдиний клас, відмінними особливостями якого була практична від-

сутність власності і крайня обмеженість соціально-політичних прав. Представлену дослідницею характеристику умов існування трудящих утішно не назвеш: скупченість в комунальних квартирах чи власних будинках без зручностей, низькі доходи, обмежена структура споживання, несприятливі екологічні умови життєдіяльності, низький рівень медичного обслуговування і соціального захисту, на десять років менша, ніж у більшості цивілізованих країн тривалість життя, яке набагато гірше за якість. Головний шлях «вгору» для представників цього класу — перехід на роботу в партійний, комсомольський або профспілковий апарат.

Соціальний прошарок між вищим і нижчим класами, за схемою Т. І. Заславської, утворювали керівники середньої ланки (командири армії, флоту, КДБ, МВС, дипломати та ін.), партійна інтелігенція (ідеологічні працівники, партійні журналісти, пропагандисти, викладачі суспільствознавства), привілейований обслуговуючий персонал (медперсонал «спеціальних» поліклінік, санаторіїв, водії персональних машин, працівники «спеціальних» магазинів, ресторанів і т. ін.), а також найбільш процвітаюча частина артистів, письменників, адвокатів, лікарів та інших осіб «вільних професій». Як зауважила дослідниця, їхнє становище суттєво залежало від прихильності вищого класу. Безпосередньо стикаючись з номенклатурою, представники цього прошарку прагнули наблизитися до неї. Тому вони значною мірою поділяли цінності, погляди і установки номенклатури [14, с. 6].

Зарубіжні дослідники Р. Бауер, В. Дангам, К. Клухон, М. Метьюз, В. Ростоу розробляли різні концепції соціального поділу радянського суспільства, однак всі вони погоджувалися з тим, що провідну роль у ньому відігравав не робітничий клас, а певна соціальна група, наділена реальною владою та відповідним статусом і привілеями [15]. У запропонованих моделях представники інтелігенції входять до різних соціальних груп. Дослідники не ототожнюють інтелігенцію з елітою суспільства. Зокрема розрізняє інтелігенцію та правлячу еліту зарубіжний радянолог Л. Чьочворд, який пише, що інтелігенція представлена серед радянських політичних лідерів, партійної та урядової бюрократії, управлінської та військової еліти, членів партії, але вона поширюється і за межі цих еліт [16, с. 9].

Класичною у зарубіжній історіографії стала концепція соціального поділу радянського суспільства, яку розробив у 1960-х роках американський соціолог Алекс Інкелес, спираючись на концептуальну модель багатовимірної стратифікації та враховуючи роль влади й ідеології в її формуванні. Піраміду влади, яка склалася у 1930–1950-ті роки, за його концепцією, склали певні соціальні групи (страти), серед них найбільш престижними були перші три:

1) правляча еліта, куди входили керівники партії і уряду, верхівка військових, вищі посадові особи;

2) вищий шар інтелігенції, видатні вчені, діячі мистецтва і літератури;

3) «аристократія робочого класу»: ударники — герої перших п'ятирічок, стаханівці, робітники вищої кваліфікації;

4) «загін інтелігенції»: управлінці середньої ланки, керівники невеликих підприємств, працівники вищої школи, дипломовані фахівці і офіцери;

5) «білі комірці»: дрібні управлінці, бухгалтерські працівники, та інші;

6) «процвітаючі селяни»: працівники передових колгоспів і радгоспів;

7) середньо- і малокваліфіковані робітники;

8) «найбідніші верстви селянства», малокваліфіковані робітники, зайняті важкою фізичною працею на виробництві за мізерну заробітну плату;

9) ув'язнені («зеки»), які прирівнювалися до державних рабів [17].

Сучасні вітчизняні дослідники у структурі радянського соціуму також виокремлюють найвищі прошарки інтелігенції, які разом з партійно-радянською номенклатурою утворювали окрему привілейовану страту, та основну, переважну більшість представників інтелігенції — спеціалістів різних сфер діяльності (інженерів, лікарів, учителів, вихователів та ін.). Соціальний статус окремих загонів радянської інтелігенції ще недостатньо вивчений сучасною історіографією, хоча фактичний стан справи загалом відомий.

Провідні науковці В. П. Андрущенко, В. Г. Кремень, В. О. Котигоренко, О. В. Лісничук, В. М. Нагірний зазначають: «У часи «розвинутого соціалізму» до «еліти» відносили партій-

ну номенклатуру, передовиків виробництва, відомих вчених, діячів культури, науки, освіти. Ставлення до еліти на всіх історичних етапах існування СРСР було загалом зневажливе. При цьому, якщо партноменклатура, як правило, залишалась у тіні, а передовики виробництва «домінували» в президіях партійних зборів чи виробничих нарад, справжня еліта — інтелектуальний сегмент суспільства — знаходилась у пригніченому стані... У створеній у країні соціальній атмосфері, що придушувала й пригнічувала справжні таланти, інтелігенції фактично відводилася роль обслуговуючого персоналу» [18, с. 314].

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що радянська інтелігенція, яка за офіційним визначенням, становила професійний прошарок «робітників розумової праці», являла собою складне поліструктурне утворення з ієрархією соціальних позицій та політичних впливів. В залежності від роду діяльності, функцій, які виконували представники інтелігенції, вони належали до різних соціальних груп (страт), а їхні соціальні позиції визначали не рівень освіти і професійно-кваліфікаційні характеристики, а ступінь владних повноважень, обумовлених належністю або неналежністю до щаблів номенклатурної ієрархії.

Класова «тричленна формула» не дає релевантного уявлення про соціальну структуру, оскільки не враховує роль влади й ідеології в її формуванні та не відображає місця у моноцентричній політичній системі партійно-державної номенклатури, яка була її стрижнем і представляла собою правлячий клас радянського суспільства.

Література та джерела

1. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран [та ін.]; відп. ред. В. А. Смолій; НАН України, Ін-т історії України. — К.: Ніка-Центр, 2011. — Т. 2. — 608 с.
2. Українська радянська енциклопедія: у 12 т. Т. 10. — К., 1983. — 544 с.
3. Українська радянська енциклопедія: у 12 т. Т. 4. — К., 1979. — 560 с.
4. Ленин В. И. Великий почин (О героизме рабочих в тылу. По поводу «коммунистических субботников») / В. И. Ленин. — М.: Книга, 1984. — 128 с.
5. Сталин И. В. О проекте Конституции Союза ССР: Доклад на Чрезвычайном VIII Всесоюзном съезде Советов 25 ноября 1936 года /

- И. В. Сталин. — М.: Государственное издательство политической литературы; ОГИЗ, 1946. — 35 с.
6. Восленский М. Номенклатура: Господствующий класс Советского Союза / М. Восленский. — М.: Советская Россия; Октябрь, 1991. — 624 с.
 7. Интеллигенция Советской Украины (некоторые вопросы историографии и методологии исследования) / Г. С. Брега, Н. Н. Варварцев, Ю. А. Курносов, Л. И. Ткачева [и др.]. — К.: Наукова думка, 1988. — 192 с.
 8. Джилас М. Лицо тоталитаризма / М. Джилас. — М.: Новости, 1992. — 544 с.
 9. Социальное развитие советской интеллигенции / В. Ф. Сбытов, Р. Г. Яновский, Ф. Р. Филиппов [и др.]; отв. ред. Р. Г. Яновский; АН СССР, Ин-т социол. исслед. — М.: Наука, 1986. — 336 с.
 10. Классы и слои в развитом социалистическом обществе / Э. А. Баллер, В. А. Копырин, Г. А. Нечаева, М. Н. Руткевич [и др.]. — Свердловск: Уральский государственный университет, 1975. — 172 с.
 11. Курносов Ю. О. Інтелекція Української РСР і науково-технічний прогрес (1959–1970) / Ю. О. Курносов. — К.: Наукова думка, 1975. — 208 с.
 12. Астахова В. И. К вопросу об изучении внутренней структуры социалистической интеллигенции // Методические проблемы социологических исследований интеллигенции / В. Г. Андреевков, В. И. Астахова, С. Н. Быкова, В. Ф. Сбытов [и др.]; АН СССР, Ин-т социол. исслед., Советская социол. ассоциация. — М., 1987. — С. 19–28.
 13. Дворецька Г. В. Соціологія: навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2001. — 244 с.
 14. Заславская Т. И. Социализм, перестройка и общественное мнение // Социологические исследования. — 1991. — № 8. — С. 3–21.
 15. Лаас Н. Соціальна стратифікація радянського суспільства: концептуальні пошуки в англомовній історіографії другої половини ХХ — початку ХХІ ст. / Н. Лаас // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. — К.: Інститут історії України НАН України, 2008. — № 14. — С. 104–116.
 16. Churchward I. G. The Soviet intelligentsia: An essay on the social structure and roles of Soviet intellectuals during the 1960s. — London; Boston: Routledge, Kegan Paul, 1973.
 17. Inkeles A. Social change in Soviet Russia. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1968. — 475 p.
 18. Політична історія України. ХХ століття: у 6 т. Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) / В. П. Андрущенко, О. В. Гарань, О. М. Майборода, Ю. І. Шаповал [та ін.]. — К.: Генеза, 2003. — 696 с.

REFERENCES

1. SMOLIY V. A. et al. (2011) *Economichna istoriya Ukrayiny: istoriko-economichne doslidzhennya: v 2 t. — Economic History of Ukraine: Historical and economic study, 2 vols.* Kyiv: Nika-Center. Vol 2 (in Ukrainian).
2. BAZHAN M. P. (ed.) (1983) *Ukrayinska radyanska encyclopediya, v 12 t. — Ukrainian Soviet Encyclopedia, in 12 volumes.* Kyiv: Home Edition Ukrainian Soviet Encyclopedia. Vol 10 (in Ukrainian).
3. BAZHAN M. P. (ed.) (1979) *Ukrayinska radyanska encyclopediya, in 12 t. — Ukrainian Soviet Encyclopedia, in 12 volumes.* Kyiv: Home Edition Ukrainian Soviet Encyclopedia. Vol 4 (in Ukrainian).
4. LENIN, V. I. (1984) *Velikij pochin (O geroizme rabochih v tylu. Po povodu «kommunisticheskikh subbotnikov» — Great Beginning (On the heroism of workers at the rear. About the «Communist Saturdays»).* Moscow: Book (in Russian).
5. STALIN, I. V. (1946) *O proekte Konstitutsii Sojuza SSR: Doklad na Chrezvichajnom VIII Vsesoyuznom syezde Sovetov 25 noyabrya 1936 goda — On the Draft Constitution of the USSR: Report on Emergency VIII All-Union Congress of Soviets 25 November 1936.* Moscow: State Publishing House of Political Literature, OGIZ, 35 (in Russian).
6. VOSLENSKIY, M. (1991). *Nomenklatura: Gospodstvuyuschij klass Sovetskogo Soyuza — Nomenclature: The ruling class of the Soviet Union.* Moscow: «Soviet Russia» joint. with MP «October» (in Russian).
7. BREGA, G. S. et al. (1988) *Inteligentsia Sovetskoj Ukrayiny (nekotore voprosi istoriografii i metodologii issledovanija) — Intelligentsia Soviet Ukraine (some questions of historiography and methodology of the study).* Kyiv: Naukova dumka (in Russian).
8. DJILAS, M. (1992) *Litso totalitarizma — Face of totalitarianism.* Moscow: News (in Russian).
9. SBITOV, V. F. et al. (1986) *Sotsialnoe razvitie sovetskoj intelligentsii — Social development of the Soviet intelligentsia.* Moscow: Nauka (in Russian).
10. BULLER, E. A. et al. (1975) *Klasy i sloi v razvitom sotsialisticheskomy obschestve — The classes and strata in developed socialist society.* Sverdlovsk, Ural State University (in Russian).
11. KURNOSOV, Y. O. (1975) *Intelligentsiya Ukrainskoi RSR i nauko-vo-tehnichnij progress(1959–1970) — Intelligentsia Ukrainian SSR and scientific progress (1959–1970).* Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
12. ASTAKHOVA, V. I. (1987) *K voprosu ob izuchenii vnutrenney struktury socialisticheskoy intelligentsii — On the problem of the study of the internal structure of the socialist intelligentsia, Metodicheskie problemy sotsiologicheskikh issledovaniy intelligentsii — Methodical problems of sociological research intellectuals.* Moscow: USSR Acad-

- emy of Sciences, Institute of Sociological Research, Soviet Sociological Association. pp. 19–28 (in Russian).
13. DVORETSKA, G. V. (2001) *Sotsiologiya: navchalnyy posibnik — Sociology: Manual*. Kyiv: KNEU (in Ukrainian).
 14. ZASLAVSKAYA, T. I. (1991) Sotsializm, perestroika i obshestvennoe mnenie — Socialism, restructuring and public opinion. *Sociological Research*. 8. pp. 3–21.
 15. LAAS, N. (2008) Sotsialna stratifikatsiya radianskogo suspilstva: kontseptualnyy poshuk v anglomovniy istoriografii drugoi polovini XX — pochatku XXI st. — Social stratification of Soviet society: conceptual searching in English historiography of the second half of XX — beginning of XXI century. *Ukrayina XX stolittya: kultura, ideologia, politika* — Ukraine twentieth century: Culture, ideology, policy. 14. pp. 104–116.
 16. CHURCHWARD, L. G. (1973) *The Soviet intelligentsia: An essay on the social structure and roles of Soviet intellectuals during the 1960s*. London: Routledge & K. Paul.
 17. INKELES, A. (1968) *Social change in Soviet Russia*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
 18. ANDRUSCHENKO, V. P. et al. (2003) *Politichna istoriya Ukrainy: u 6 t. T. 6: Vid totalitarizmu do demokratii (1945–2002) — The political history of Ukraine. Twentieth Century: The 6 v. V. 6: from totalitarianism to democracy (1945–2002)*. Kyiv: Geneza (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 15 жовтня 2014 р.

УДК 94(477.74)«1917»

О. Г. Шишко

**СОЦІАЛЬНИЙ ФАКТОР
В ДІЯЛЬНОСТІ ОДЕСЬКОГО КОМІТЕТУ РСДРП(б)
(березень–червень 1917 року)**

Одеська національна академія харчових технологій,
вул. Канатна, 112, Одеса, 65039, Україна

Шишко Олександр Григорович, к. і. н., доц., доцент кафедри соціології, філософії та права, e-mail: shyshko2011@ukr.net

АНОТАЦІЯ

Організаційне оформлення одеського комітету РСДРП розпочалось 7 березня 1917 року. До комітету увійшли меншовики разом з більшовиками, які після виходу з підпілля почали спільно про-